

I. A CIGÁNY NÉPESSÉG FŐBB JELLEMZŐI

A 2003. ÉVI CIGÁNY FELMÉRÉSRŐL

2003 februárjában és márciusában vizsgálatot folytattunk a magyarországi cigány lakosság körében. Korábban 1971-ben és 1993-ban végeztünk országos felmérést.¹ Mindkét korábbi alkalommal a cigány népesség 2 százalékát vettük szemügyre reprezentatív alapon. 1971-ben 320 ezer fő körülire, 1993-ban mintegy 468 ezerre becsültük a cigányok számát. Más, körültekintőbb fogalmazásban azt mondhatjuk, hogy 1971-ben 270 ezer és 370 ezer, 1993-ban 420 ezer és 520 ezer között volt a cigányok száma.

A 2003. évi felmérésben csak 1 százalékos reprezentatív minta kiválasztására volt módunk. Ezért ez a felmérés pontatlanabb, mint az 1993. évi volt. A pontosságot egy másik tényező is korlátozta. Az 1993. évi felmérésben a minta elkészítésénél az 1992. évi iskolastatisztikát használtuk fel annak a megállapítására, hogy az ország községei közül, illetőleg a városok választási körzetei közül melyekben lakik nagyon sok, közepesen sok, kevés cigány vagy egyetlenegy sem.² 2003-ban ilyen iskolastatisztika már 10 éve nem létezett. Ezért annak megállapítására, hogy melyik községben, illetőleg a városok melyik választási körzetében él sok cigány, kevés cigány vagy egy sem, a 2001. évi népszámlálás cigány nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó adatait használtuk fel. Ez az eljárás természetesen jóval pontatlanabb, mint az iskolastatisztikán alapuló.

Végül is 1165 lakásban 5408 személyt számoltunk össze. Ha felmérésünket abszolút pontosnak tekintenénk, akkor azt kellene állítanunk, hogy 2003 elején 540 800 volt a cigány személyek száma. Teljesen elképzelhetetlen azonban olyan felmérés, amelyben a felmérők minden cigány családhoz eljutnak, és ott az összeírásban, illetőleg a kérdőív kitöltésében sikerrel járnak. Az 1993. évi felmérésben is 10 vagy 5 százalékos hibával számoltunk, és egyes publikációinkban

¹ Az 1971-es vizsgálat előzményeihez tartozik Kemény (1972). Az 1971-es felmérés elemzéseire lásd Kemény (1976), továbbá Kemény (1974, 1975); az 1993-ashoz többek között Havas–Kemény (1995), Kemény (1996, 1997, 1999a, b), Kemény–Havas (1996), Kertesi (1995a, b, 1996b, 2000a), továbbá Janky (1999a); a 2003-as felméréshez pedig Kemény–Janky (2003a, b, c, 2004). A cigányokra vonatkozó 1971-es, 1993-as, illetve 2003-as adatok forrása a három említett országos reprezentatív felmérés. Az utóbbi években a Kemény vezette kutatáson kívül Ladányi–Szelényi (2002) végzett olyan országos felmérést, amelynek alapján a hazai cigányok életviszonyainak részletes elemzésére nyílik lehetőség.

² A mintavétel és a létszámbebecslés kérdéseire lásd Kertesi–Kézdi (1998, 1999), továbbá Kertesi (1996a).

10 százalékos, másokban 5 százalékos javítással éltünk. Ha 10 százalékra becsüljük az összeírásból kimaradt cigány háztartások és személyek számát, és feltételezzük, hogy az 540 800 a cigányok tényleges számának csak 90 százaléka, akkor azt kell állítanunk, hogy 2003 februárjában és márciusában 600 ezer cigány élt az országban. Ha 5 százalékra becsüljük az összeírásból kimaradt cigány háztartások és személyek számát, és feltételezzük, hogy az 540 800 a cigányok tényleges számának 95 százaléka, akkor 570 ezer főre becsüljük az országban lakó cigányok számát. Körültekintőbbt azt mondanunk, hogy a cigány háztartásokban élő emberek száma 2003 elején 520 ezer és 650 ezer között volt.

A felmérés alapegysége a háztartás, illetőleg az egy lakásban lakók közössége volt. A cigány háztartásban élő emberek közül nem mindenki volt cigány. Az összeírt felnőttek 5,9 százaléka nem volt az. Az 1993-as felmérésben még 7 százalék volt a felnőttek között a nem cigányok aránya. A 2003-as felmérés tehát arra mutat, hogy 10 év alatt valamelyest csökkent a vegyes házasságok száma. Az 1993-as felmérés nem cigány tagjainak számát közepes (5 százalékos) számbavételi hibával Kertesi Gábor és Kézdi Gábor 19 ezer főre becsülte. Jelenleg a cigány háztartásokban élő 570–600 ezer emberből 19–20 ezer fő lehet a nem cigányok száma.

KIK A CIGÁNYOK?

Az 1971-es felmérésben azokat a személyeket soroltuk a cigányok közé, akiket a nem cigány környezet cigánynak tekint. Ugyanezt az elvet követtük az 1993-as és a 2003-as adatfelvételben is.³ Csakis ezáltal garantálhattuk a megkérdendő személyek kiválasztásának egyértelműségét. A cigányok lakhelyéről és címéről ugyanis nincs nyilvántartás, tehát bármilyen minta összeállítás csak az említett alapon lehetséges. Mintát természetesen azon az alapon sem lehet készíteni, hogy azt tekintjük cigánynak, aki magát cigány nemzetiségűnek vallja. Ezekről az emberekről éppen úgy nem készül és nem is készíthető nyilvántartás, mint a többi cigányról.

Fölmerül azonban a kérdés, hogy ki az, akit a környezet cigánynak tekint. Erre a kérdésre próbáltunk válaszolni *A cigány nemzetiségi adatokról* című cikkünkben.⁴ Ebből idézünk most néhány bekezdést.

„A környezet a barna bőrűeket és ezen túlmenően a cigány származásúakat tartja cigánynak. Azokat tartja cigánynak, akiknek a szülei cigányok. Általában a félcigányokat is cigánynak tartja, a lényeg azonban az, hogy származás szerint határozza meg a cigányokat. Ebben az értelemben cigány marad az az értelmiségi, akiről környezete tudja, hogy cigány szülők gyermeke, akkor is, ha nem vallja magát cigánynak, sőt, tagadja, hogy cigány. Természetesen vannak

³ Az eljáráshoz kapcsolódó vitához lásd Havas–Kemény–Kertesi (1998), Kertesi (1998), Ladányi–Szelényi (1997b, 1998a, b), az etnikai besorolás problémájához ezeken kívül lásd még Kemény–Janky (2003a), Ladányi–Szelényi (2001a, b).

⁴ Kemény–Janky (2003a).

olyan emberek, akikről a környezet nem tudja, hogy cigány, és akik el tudják titkolni cigány származásukat. Ezek kivételek. Vannak továbbá fehér bőrű cigányok, akik kivételes körülmények között szintén el tudják titkolni cigány származásukat. Ezek is kivételek. Általában azonban a származás az irányadó. Márton László írta 1989-ben *Kiválasztottak és elvegyülők* című könyvében: »Természetesen a zsidó származás: valóság; [...] minél inkább teher, annál inkább valóság, s bár nincs joga senkinek elítélni, ha valaki közülük szabadulni akar ettől a tehertől, azért nem árt tudni (és különösen a zsidóknak nem árt tudni), hogy a valóságból nem lehet kimenekülni, s ha valaki menekülni próbál, a menekülés is részévé, mégpedig a legpusztítóbb részévé válik a valóság-nak.« Nem kell arra figyelmeztetni, hogy Márton idézett mondataiban a zsidó szó a cigány szóval helyettesíthető. Könyvének másik helyén arról írt, hogy »kevesen vannak, akikben a körülmények nem teszik elevenné a zsidó származás tudatát, és leginkább elevenné furcsa módon az a torz tény teszi, hogy sokan vannak, akik titkolják, vagy akik elől gyermekkorukban elpalástolták, s az ilyen emberek aztán rájönnek származásukra, ami az elkerülni vágyott kirekesztettséget visszavonhatatlanná és végzetessé teszi.« Valakinek zsidó mivolta a származásra korlátozódik, idézzük megint Mártont, és ez egyaránt vonatkozik zsidókra és nem zsidókra: a származás tudatára a zsidóknál és a zsidó származás számontartására a nem zsidóknál. A cigányokra is igaz, hogy tudatában vannak cigány származásuknak, a nem cigányok pedig számon tartják a cigány származást, és ennek alapján mondják a cigányt cigánynak.»

A két korábbi, valamint a 2003. évi felmérésben is a környezet cigánynak mondta a cigányokat, és ők maguk is cigánynak tartották magukat.

Az 1993-as felmérés mintájába 2222 lakás került be. A kérdőív kitöltése önkéntes volt. A kérdezők megmondták, hogy cigány vizsgálatról van szó, a megkérdezettek mint cigányok kerültek a mintába, és a válaszadás önkéntes volt. A 2222 lakás közül 405-ben hiúsult meg a kérdezés, de csak 21 esetben azért, mert a megkérdezettek nem tartották magukat cigánynak. (A kiesett háztartásokat pótcímekkel helyettesítettük.) A 2003-as felmérés mintájába 1165 lakás került be. A kérdezés 105 lakásban hiúsult meg, de csak 19 esetben azért, mert a megkérdezettek nem tartották magukat cigánynak.

FÖLDRAJZI ELOSZLÁS

Mint ahogy 1971 és 1993 között, úgy 1993 és 2003 között is változások mentek végbe a cigányok földrajzi eloszlásában. Erősen növekedett a cigányok száma és aránya az északi régióban (Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád megye). Növekedett a cigányok száma, de csökkent a teljes cigány népességen belüli aránya a keleti (Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar és Békés megye), az alföldi (Bács-Kiskun, Csongrád és Jász-Nagykun-Szolnok megye) régióban, a budapesti iparvidéken (Budapest, Fejér, Pest és Komárom megye) és a Dél-Dunántúlon (Baranya, Somogy, Tolna, Veszprém és Zala megye). Nőtt viszont a cigányok száma és aránya is Nyugat-Dunántúlon (Győr-Moson-Sopron és Vas megye).

I. 1. táblázat⁵

A cigányoknak a teljes cigány népességhez viszonyított aránya

	1971	1993	2003
Észak	20,4	24,3	32,1
Kelet	23,0	19,8	19,7
Alföld	16,0	12,0	9,4
Bp. iparvidék	19,0	18,2	17,8
Dél-Dunántúl	20,0	22,8	17,5
Nyugat-Dunántúl	1,4	2,9	3,5
Összesen	99,8	100,0	100,0

I. 2. táblázat

A cigányok létszáma az egyes régiókban

	1971	1993	2003
Észak	65 ezer	114 ezer	183 ezer
Kelet	74 ezer	93 ezer	112 ezer
Alföld	51 ezer	56 ezer	54 ezer
Bp. iparvidék	61 ezer	85 ezer	101 ezer
Dél-Dunántúl	64 ezer	107 ezer	100 ezer
Nyugat-Dunántúl	5 ezer	13 ezer	20 ezer
Összesen	320 ezer	468 ezer	570 ezer

I. 3. táblázat

Megyei létszámok és százalékarányok 2003-ban

Megye	Létszám	Százalékarány	
		az ország cigány népességében	a megye összes
Bács-Kiskun	11 500	2	2,0
Baranya	28 900	5,1	7,1
Békés	43 300	7,6	10,9
Borsod-Abaúj-Zemplén	99 300	17,5	13,3
Csongrád	15 800	2,8	3,7
Fejér	17 800	3,1	3,7
Győr-Moson-Sopron	11 900	2,1	2,7
Hajdú-Bihar	31 300	5,5	5,7
Heves	52 000	9,2	16,0
Jász-Nagykun-Szolnok	25 700	4,5	6,1
Komárom-Esztergom	3 500	0,6	1,1
Nógrád	31 300	5,5	14,2
Pest	20 400	3,6	1,9
Somogy	29 600	5,2	8,8
Szabolcs-Szatmár	38 500	6,6	6,6

⁵ A forrásmegjelölés nélküli táblázatok a három országos reprezentatív cigányvizsgálat adataira épülnek.

Megye	Létszám	Százalékarány	
		az ország cigány népességében	a megye összes népességében
Tolna	11 900	2,1	4,8
Vas	7 500	1,3	1,8
Veszprém	15 800	2,8	4,2
Zala	13 300	2,3	4,5
Budapest	60 000	10,4	3,5

A közölt táblázatokból látható, hogy az ország területén mindenütt laknak cigányok, de igen egyenlőtlen elosztásban, és vidékenként, valamint megyénként nagyon eltérő a teljes lakossághoz viszonyított arányuk. 1971-ben a cigányok egyötöde élt az északi régióban, 2003-ban majdnem egyharmaduk. Ennek megfelelően jelenleg nagy a régió összlakosságához viszonyított arányuk is: Borsod megye 745 ezer lakójából majdnem 100 ezer, vagyis több mint 13 százalék, Heves 325 ezer lakójából 52 ezer, vagyis 16 százalék, Nógrád 219 ezer lakójából 31 ezer, vagyis 14 százalék.

1971-ben a cigányok 23 százaléka élt a keleti régióban, 2003-ban egyötödük. Ebben a régióban kisebb, de az országos átlagnál még mindig nagyobb a régió teljes lakosságához viszonyított arányuk: Szabolcs 586 ezer lakosából 38 500, vagyis 6,6 százalék, Hajdú 552 ezer lakosából 31 300, vagyis 5,7 százalék, Békés 396 ezer lakosából 43 ezer, vagyis 10,9 százalék.

Az alföldi régióban csak Jász-Nagykun-Szolnok megyében átlag fölötti ez az arány, Bács-Kiskun és Csongrád megyében messze elmarad az átlagtól. A budapesti iparvidéken sehol sem nagy a cigányok aránya: csak Fejér megyében éri el a négy és Budapesten a három és fél százalékot. Dunántúl két megyében, Somogyban és Baranyában jóval átlag fölötti a cigányok aránya, és négy és öt százalék közötti három megyében, Tolnában, Veszprémben és Zalában. Végül nagyon kicsi a cigányok aránya az ország nyugati részén: Győr-Moson-Sopron megyében 2,7 százalék, Vas megyében pedig 1,8 százalék.

Figyelmeztetnünk kell arra, hogy mintánk csak egyszázalékos. Ez még az országos adatok pontosságát is korlátozza, még inkább a regionális és leginkább a megyei adatokét.

TELEPÜLÉSTÍPUSOK

Eltolódások mentek végbe a településtípusok között is. 1971-ben 25 ezer cigány lakott Budapesten, a teljes cigány népességnek nem egészen 8 százaléka. 1993-ban 44 ezer cigány lakott Budapesten, a cigány népesség 9,1 százaléka. Számuk jelenleg 60 ezer, a cigány népesség 10,4 százaléka. Még nagyobb volt az eltolódás a vidéki városok irányába. 1971-ben 45 ezer cigány lakott városokban, a cigány népesség 14 százaléka. 1971 és 1993 között a városlakó cigányok száma több mint háromszorosára emelkedett, a cigány népesség 30,4 százaléka. Jelenleg 282 ezer a városokban lakó cigányok száma, a cigány népesség 49,7 százaléka.

Az urbanizálódás azonban csak részben kapcsolódott költözéshez. 1971 és 1993 között, majd 1993 és 2003 között sok községet nyilvánítottak várossá, sok cigány – és nem cigány – tehát költözés nélkül vált falusiból városivá. Ez a folyamat egyaránt érintette a cigányokat és a nem cigányokat. Jelenleg 227 ezer cigány lakik községekben, a teljes cigány népesség 39,9 százaléka.

I. 4. táblázat

A népesség megoszlása a településtípusok között, 1970

	Létszám	Százalékarány
Budapest	1 940 ezer	18,8
Többi város	2 708 ezer	26,3
Község	5 667 ezer	54,9

Forrás: KSH

I. 5. táblázat

A népesség megoszlása a településtípusok között, 1993

	Létszám	Százalékarány
Budapest	2 009 ezer	19,5
Többi város	4 566 ezer	44,3
Község	3 736 ezer	36,2

Forrás: KSH

I. 6. táblázat

A népesség megoszlása a településtípusok között, 2003

	Létszám	Százalékarány
Budapest	1 719 ezer	17,0
Többi város	4 863 ezer	48,0
Község	3 560 ezer	35,0

Forrás: KSH

I. 7. táblázat

A cigány népesség megoszlása a településtípusok között, 1971

	Létszám	Százalékarány
Budapest	25 ezer	7,9
Többi város	45 ezer	13,9
Község	250 ezer	78,2

I. 8. táblázat

A cigány népesség megoszlása a településtípusok között, 1993

	Létszám	Százalékarány
Budapest	44 ezer	9,1
Többi város	142 ezer	30,4
Község	283 ezer	60,5

I. 9. táblázat

A cigány népesség megoszlása a településtípusok között, 2003

	Létszám	Százalékarány
Budapest	60 ezer	10,4
Többi város	282 ezer	49,7
Község	227 ezer	39,9

NÉPESÉGNÖVEKEDÉS, SZÜLETÉSSZÁM, KORMEGOSZLÁS

Az 1971 óta eltelt 32 esztendő első 10 évében az ország népessége növekedett, azóta csökken. 1971-ben 10 millió 352 ezer, 1980-ban 10 millió 709 ezer, 1990-ben 10 millió 375 ezer, 2001-ben 10 millió 200 ezer volt. A cigány népesség folyamatosan növekedett. Az 1971-es 3 százalékról 1993-ban 5 százalékra, 2003-ban 6 százalékra emelkedett.

Az ezer lakosra jutó éves születések száma a cigányoknál 1971-ben 32 volt, 1993-ban 28,7. Az 1993-as felmérésről szóló jelentésben azt írtuk, hogy a következő 10–15–20 évben további csökkenés várható. Felmérésünk szerint 2002-ben az ezer cigány lakosra jutó éves születések száma 25,3 volt. Úgy látszik tehát, hogy az elmúlt 10 esztendőben folytatódott a születések számának csökkenése. Arra azonban felhívjuk a figyelmet, hogy mintánk nem elég nagy, és arra is, hogy a születések számának ingadozása következtében egy kiemelt év adataiból nem vonhatók le következtetések. Az egyes évekre jutó éves születések száma mintánkban a következő volt:

I. 10. táblázat

Egyes évekre jutó éves születések száma a 2003-as felmérés mintájában

Évszám	Adott évben született gyermekek száma a mintában	Évszám	Adott évben született gyermekek száma a mintában
1993	142	1998	150
1994	162	1999	146
1995	158	2000	144
1996	123	2001	150
1997	153	2002	137

Ez az adatsor a szembetűnő ingadozások ellenére azt mutatja, hogy 1993 után előbb növekedett, majd az 1996-os visszaeséstől eltekintve stagnált a születések száma, és a folyamatos csökkenés 1997 és 2002 között következett be. Elképzelhető, hogy a gyermekvállalásért járó szociális lakásépítési kölcsön egy ideig ellensúlyozta a születésszám csökkenésének tartós tendenciáját. A számok értékelésénél gondolnunk kell arra, hogy közben folyamatosan növekedett a cigányok száma, tehát a 2002-es 137 jóval nagyobb népességre vonatkozik, mint az 1993-as 142.

Az 1971 és 1993 közötti 22 esztendőben mintegy tíz százalékkal csökkent az ezer cigány lakosra jutó élveszületések száma. Felmérésünk szerint ez a csökkenés folytatódott 1993 után is, és az ezer cigány lakosra jutó élveszületések száma jelenleg 15–20 százalékkal kisebb az 1971. évinél. Ennél a csökkenésnél azonban jóval nagyobb mértékű volt a születések számának országos csökkenése. Az ezer lakosra jutó élveszületések száma 1970-ben országosan 15 volt, 1993-ban 11,3, 1997-ben 10 alá süllyedt, és azóta is 10 alatt maradt.

Magyarországon az élveszületések száma 1970-ben 152 ezer volt, 1993-ban 116 ezer, 2001-ben 97 ezer. Az 1993-as felmérés szerint abban az évben 13 ezer cigány gyerek született, vagyis a teljes magyarországi gyerekszámából 11 százaléknál több jutott a cigányokra. Felmérésünk alapján a 2002-ben született cigány gyerekek száma 15 ezer körülire becsülhető, vagyis a 2002-ben Magyarországon született gyerekeknek több mint 15 százaléka volt cigány. 1971-ben a tanköteles korba lépő gyerekek hat százaléka volt cigány. 1999-ben 11 százalék volt, 2008–2009-ben 15 százalék lesz ez az arány, és a következő években tovább emelkedik.

A gyerekszám sokkal nagyobb a cigányoknál, de sokkal nagyobb a halálozások száma és aránya is. A nagyobb gyerekszám és a nagyobb halálozási szám együttes eredményeképpen a 15 éven aluli gyerekek száma kétszer akkora, mint a teljes népességben: a teljes népesség 16,8 százaléka, a cigány népesség 37 százaléka 15 éven aluli. A 60 évesek és 60 évnél idősebbek aránya viszont a teljes népességben ötször akkora, mint a cigányoknál: a teljes népességben 20,2 százalék, a cigányoknál 3,9 százalék.

I. 11. táblázat

A cigány háztartásokban élő népesség életkor szerinti megoszlása (százalék)

Életkor	1993	2003
0–14	35,4	36,8
15–19	11,8	10,3
20–24	9,4	9,1
25–29	7,5	8,7
30–34	8,0	7,7
35–39	7,6	6,5
40–44	6,0	6,4
45–49	4,0	5,0
50–54	3,2	3,1
55–59	2,4	2,5
60–64	2,0	1,6
65–69	1,4	1,3
70–	1,6	1,0

Amennyiben két becslésünk közül az 570 ezer fő felel meg a valóságnak, a cigány népesség száma 1993 és 2003 között évi tízezer, tíz év alatt százezer fővel növekedett. Ha a 600 ezer fős becslés a reális, akkor a növekedés évi 13 ezer,

tíz év alatt 130 ezer fő. 1971-hez képest a növekedés az első esetben 250 ezer (78 százalék), a második esetben 280 ezer (87 százalék).

Még nagyobb volt a növekedés 1893-hoz képest. Becslésünk szerint akkor 65 ezer cigány élt az ország mai területén. 1893 és 2003 között tehát kilencszerezésre nőtt az ország területén élő cigányok száma.

CSALÁDI ÁLLAPOT

A törvényes családi állapot tekintetében nincs meghatározó különbség a cigány és nem cigány férfiak között. 30 éves kora előtt a legalább 15 éves roma férfiak 21 százaléka kötött már házasságot. A 2003. január elsejére vonatkozó KSH adatközlés szerint országosan 15 százalék ez az arány. A törvényes családi állapot szerint nőtlen cigány férfiak aránya minden korosztályban hasonlóan alakul, mint a teljes népességben. Az országos átlagnál némileg kevesebb az elvált férfi a cigányok között, azonban ez részben a cigányok eltérő korösszetételének tudható be. A cigányok alacsonyabb várható élettartamából következően körükben az idősebb korosztályokban több az özvegy férfi.

Számos cigány közösségben a közigazgatás által házasságként nem rögzített tartós párkapcsolatokat is teljes értékű házasságnak tekintik. Ezért a tényleges családi állapotra vonatkozóan is gyűjtöttünk adatokat. Ezek azt mutatják, hogy a 30 évesnél fiatalabb roma férfiak 36 százaléka már házasságot kötött. A cigányok körében a tényleges állapot szerint nőtlennek tekintett férfiak aránya az összes korosztályban jóval alacsonyabb a törvények szerint nőtlennek minősülő arányánál. Törvényes állapot szerint a cigány férfiak 46 százaléka, tényleges állapot szerint 34 százaléka nőtlen.

Felmérésünk mintájában a 15–29 éves nők 72 százaléka törvényes családi állapotát tekintve még hajadon. Az országos adat ehhez nagyon hasonló: mintegy 74 százalék. A középső korosztályokban viszont érezhetően alacsonyabb a házas roma nők aránya, mint a nem cigányoké. Ilyen eltérést a férfiak körében nem tapasztaltunk. Az 50–70 éves cigány nők körében viszont a várandósoknak megfelelően több az özvegy, mint a hasonló korú nem cigány nők között. A legidősebbek körében a fenti különbség eltűnik.

A tényleges családi állapot vizsgálata a nők körében is módosítja a képet. Eszerint a 15–29 éves roma nők alig több mint fele hajadon. A rákövetkező korosztályokban viszont az országos adatokhoz hasonló a cigány nők házassági aránya.

Az adatok tehát azt mutatják, hogy a cigányok fiatalabb korban kötik az első házasságot, ugyanakkor a soha nem házasodók aránya nem alacsonyabb a cigányok között, mint a társadalom más csoportjainál.

I. 12. táblázat

A nőtlen férfiak és hajadon nők százalékos aránya az egyes korosztályokban a cigányok és a teljes népesség körében (2003. január)

Férfiak	Nőtlenek		
Korosztályok	Teljes népesség	Cigányok – törvényes	Cigányok – tényleges
15–29	85,4	78,8	64,2
30–39	29,9	31,9	16,0
40–49	14,1	16,6	7,8
50–59	7,1	10,1	2,0
60–69	4,7	7,4	4,4
70–	3,5	(0,0)	(0,0)
Nők	Hajadonok		
Korosztályok	Teljes népesség	Cigányok – törvényes	Cigányok – tényleges
15–29	74,2	71,6	53,2
30–39	16,6	28,4	14,4
40–49	5,9	12,8	6,9
50–59	4,1	3,9	3,3
60–69	3,3	8,0	5,7
70–	4,1	(13,9)	(8,3)

Forrás: *Statistikai Évkönyv, 2002, 48*; továbbá *Cigányvizsgálat. A zárójelben szereplő számok az alacsony esetszám miatt kevésbé értelmezhetők.*

A korai házassodást sokan a roma kultúra sajátosságának tekintik. Emellett sokan vélik úgy, hogy a cigány közösségek tradícióit leginkább a falvakban őrizhették meg.

Felmérésünk adatai alapján a két feltételezés legalább egyikét felül kell vizsgálni. Ugyanis a tényleges családi állapotot tekintve a falvakban sokkal kevesebb tizen–huszonéves nőtlen/hajadon, mint a városokban. Igaz viszont, hogy a vidéki városokban többen vannak azok, akik a későbbiekben sem házasodnak meg.

A nyugati országrészben érezhetően később házasodnak, mint a Dunától keletre eső megyékben. Kifejezetten magas a fiatal korban házasodottak aránya az északi régióban. Ebben a térségben a 15–29 évesek több mint fele már kötött házasságot (a tényleges, nem a törvényes állapotot tekintve). A nyugati határ közelében élő cigányok körében ez az arány kisebb mint 20 százalék. A központi régióban szintén magas arányban jönnek létre házasságok 30 éves kor előtt, ugyanakkor itt a válások aránya is magas, már a fiatalok körében is.

A különböző nyelvi és nemzetiségi csoportok összevetése nem mutat egyértelmű képet. A beás anyanyelvűek inkább korán házasodnak, míg nemzetiségi identitás szerint tekintve inkább a később házasságra lépők közé tartoznak. A cigány nyelvű, illetve cigány nemzetiségű válaszadók tekintetében éppen fordított a helyzet.

I. 13. táblázat

A nőtlen férfiak és hajadon nők százalékos aránya az egyes korosztályokban a lakóhely településtípusa szerint (tényleges családi állapot)

Férfiak	Nőtlenek				
Korosztályok	Község	Város	Budapest	Együtt	N
15–29	62,9	66,9	52,5	64,2	726
30–39	16,3	18,5	(2,9)	16,0	374
40–49	7,1	9,8	(0,0)	7,8	308
50–59	1,8	2,5	(0,0)	2,0	149
60–69	3,4	6,5	(0,0)	4,4	68
70–	(0,0)	(0,0)	(0,0)	0,0	20
Együtt	31,6	37,5	22,6		1645
N	662	837	146	1645	
Nők	Hajadonok				
Korosztályok	Község	Város	Budapest	Együtt	N
15–29	52,9	55,3	43,4	53,2	780
30–39	8,4	23,4	(0,0)	14,4	388
40–49	3,9	10,0	(0,0)	6,9	304
50–59	1,8	4,8	(0,0)	3,3	153
60–69	2,3	12,1	(0,0)	5,7	87
70–	(11,1)	(6,7)	(0,0)	8,3	36
Együtt	26,5	33,0	17,9		1748
N	672	892	184	1748	

A zárójelben szereplő számok az alacsony esetszám miatt kevésbé értelmezhetők.

A NŐK ÉLVE SZÜLETETT GYERMEKEINEK SZÁMA

A cigány nők termékenységre vonatkozóan az 1990. évi népszámlálás adatait Mészáros Árpád és Fóti János közölte *A cigány népesség jellemzői Magyarországon* című tanulmányban, a *Statistikai Szemlében*. Az adatok nem a teljes cigány népességre, hanem csak a cigány anyanyelvű, illetőleg a magát cigány nemzetiségűnek valló népességre vonatkoznak.

I. 14. táblázat

Száz 15 éves és idősebb házasságú nő élve született gyermekeinek száma 1990-ben

Korcsoport	Cigány nemzetiségű	Cigány anyanyelvű	Házasságú nők az országban
	házasságú nők		
15–24	174	175	91
25–34	207	306	176
50 éves és idősebb	531	546	205
Együtt	358	354	188

Forrás: Mészáros–Fóti (1990)

Ezeknek az adatoknak az értékelhetőségét erősen korlátozza az a körülmény, hogy a népszámlálás nyomán Mészáros és Fóti cikke a hajadonok közé sorolja azokat a cigány nőket, akik a cigány közösségekben érvényben levő jogszokások szerint házasságban éltek. Cikkük egy másik helyén közlik, hogy az ország 30–39 éves népességéből 5,1 százalék, a cigány anyanyelvű népességéből 18,6 százalék és a cigány nemzetiségű népességéből 25,9 százalék él élettársi kapcsolatban. A 100 házas cigány anyanyelvű nőre jutó 358 és a 100 házas cigány nemzetiségű nőre jutó 354 gyermekhez hasonló adatot, 100 házas nőre jutó 362 gyermeket jegyeztek fel országosan az 1920-as népszámlálásban. Mint arra Janky (1999b) már rámutatott, 1920-ban az ország népességének kormegoszlása is hasonló volt a cigány népesség 1990. évi kormegoszlásához.

2003-ra jelentékeny változás ment végbe a cigány nők termékenységében. Az alábbi táblázat a különböző korcsoportokhoz tartozó cigány anyanyelvű, és cigány nemzetiségű házas nők gyermekszámát mutatja.

I. 15. táblázat

Száz 15 éves és idősebb házas nő gyermekeinek száma 2003-ban

Korcsoport	Cigány anyanyelvű nők	Cigány nemzetiségű nők
15–24	150	219
25–34	314	293
35–49	323	351
50–	431	379
Együtt	334	321

Látjuk, hogy 1990-ben a cigány anyanyelvű házas nők gyermekszáma 358 volt, 2003-ban viszont a cigány anyanyelvűeké 334, a beás anyanyelvűeké 284 és a cigány és beás anyanyelvűeké együtt 304, vagyis 14 százalékkal kisebb. A cigány nemzetiségű házas nők gyermekszáma 1990-ben 354 volt, 2003-ban 321, vagyis 9 százalékkal kisebb. Ne feledkezzünk meg azonban arról, hogy a házas cigány nők több mint négyötöde nem cigány vagy beás, hanem magyar anyanyelvű és csak egyharmaduk vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Az összességet nézve 100 törvényesen házas cigány nő élve született gyerekeinek száma jelenleg 305 (100 ténylegesen házas cigány nő élve született gyerekeinek száma 284). Ez a szám lényegesen nagyobb, mint a 100 házas nőre országosan jutó 188, de jóval alacsonyabb az 1990. évinél. A termékenység csökkenése egyértelmű; 1990 és 2003 között 10–15 százalékra becsülhető.

Mint láttuk, a 100 nőre jutó gyermekek száma a ténylegesen házasoknál kisebb, mint a törvényes családi állapot szerinti házasoknál, de a különbség nem túlságosan nagy. Az alábbi táblázatból látható, hogy hasonló a helyzet a hajadonoknál is.

I. 16. táblázat

Száz 14 évesnél idősebb nő élve született gyermekeinek száma a cigányok és a teljes népesség körében

Törvényes családi állapot	Cigányok	Teljes népesség
Hajadon	147,7	20
Házass	305,3	188
Tényleges családi állapot		
Hajadon	107,3	
Házass	284,4	

Az anyanyelvi csoportok között e téren is vannak különbségek, de nem jelentősek.

I. 17. táblázat

100 14 évnél idősebb nő gyermekeinek száma anyanyelv szerint

Anyanyelv	100 nőre jutó gyermekek száma
Oláh cigány	241,6
Beás	251,3
Magyar	232
Együtt	234

A nemzetiség szerinti különbségek valamivel nagyobbak, de ezek sem alapvetőek.

I. 18. táblázat

Száz 14 évnél idősebb nő gyermekeinek száma nemzetiség szerint

Nemzetiség	100 nőre jutó gyermekek száma
Magyar	211,1
Magyar cigány	245,7
Cigány	251,5
Beás	267,1
Együtt	234,4

Alapvetőek viszont az iskolázottság szerinti különbségek.

I. 19. táblázat

Száz 14 évnél idősebb nő élve született gyermekeinek száma iskolázottság szerint

Iskolai végzettség	100 nőre jutó gyermekek száma
8 általános	270
Szaktunakásképző	168
Középfokú végzettség	161
Együtt	241

Már találkoztunk azzal a nézettel, hogy ebben az összefüggésben az iskolázottság az ok és a kisebb gyermekszám a következmény. A valóságos összefüggés nem ilyen egyszerű. Inkább arról van szó, hogy az általános iskolát végző lánynak és családjának választania és döntenie kell: elvégzi-e az általános iskolát, és továbbtanul, vagy gyereket szül. A választást és a döntést különböző tényezők befolyásolják. A tényezők közé tartoznak az iskola végzéséhez szükséges anyagi eszközök megléte vagy hiánya. Szakmunkásképzőt vagy középiskolát többnyire a jobb anyagi helyzetben levő lányok végeznek. Az iskola elvégzésében többnyire szerepet játszik a beilleszkedésre, az integrációra vagy az asszimilációra való törekvés is.

Országosan a házas nőkre az a jellemző, hogy hét és fél százalékuknak nincs gyermeke, 48 százalékuknak két, egynegyednek 1 és nem egészen egyötödnek három vagy több gyereke van. A cigány házas nők hat százalékának nincs gyereke, 10 százalékának egy, 23 százalékának két és 60 százalékának három vagy több gyereke van. Tévednénk azonban, ha a mai számokat és arányokat visszavetítenénk a múltba, és azt gondolnánk, hogy „mindig így volt”. 2003-ban a cigány nők 33 százalékának van négy vagy több gyereke, de 1920-ban országosan 42 százalék volt a négy vagy több gyerekes nőknek az aránya. Az alábbi táblázat támpontokat nyújt azokhoz a változásokhoz, amelyek 1920 és 1990, illetőleg 1993 között, de azokhoz is, amelyek 1990 és 2003 között mentek végbe.

I. 20. táblázat

Házas nők megoszlása élve született gyermekeinek száma szerint – a népszámlálások és az 1993-as és 2003-as felmérések adatai

Teljes népesség	Gyermekek száma						Összesen
	0	1	2	3	4	5-x	
1920	17,9	16,6	12,5	10,0	9,2	32,9	100,0
1949	18,4	22,3	20,7	13,1	8,3	17,2	100,0
1970	13,8	29,2	31,0	12,7	5,8	7,5	100,0
1990	8,8	26,2	45,9	12,9	3,6	2,6	100,0
2001	7,5	24,9	48,6	13,9	4,2	0,9	100,0
Cigányok							
1993	3,3	13,3	23,5	23,0	14,5	22,4	100,0
2003	6,2	10,85	23,3	27,0	15,9	17,1	100,0

Még két dologra érdemes felhívunk a figyelmet. Az 1990-es évek elején a cigányságra vonatkozóan becsült termékenységi mutatók hasonlóak voltak az 1921-ben mért országos adatokhoz. Például ezer 15–49 éves magyarországi nőre 117 élveszületett gyerek jutott 1921-ben. Az 1993-as cigány vizsgálat adatai alapján 1990 és 1993 között a cigányok körében 112 volt ugyanez a mutatószám. Mindemelllett a cigány népesség megoszlása is viszonylag közel állt a teljes népesség 1921-ben regisztrált korfájához. Ennek ellenére nem mondhatjuk azt, hogy a cigányok körében tapasztalható szülési szokások a teljes hazai népesség gyermekvállalási hajlandóságának első világhá-

ború utáni sajátosságait tükrözik. A cigányok körében az első és az utolsó gyermek vállalása is (valószínűsíthetően) korábbra tehető, mint az a teljes népességben akár 80 évvel ezelőtt szokásos volt. Ugyanakkor a cigányok között már az 1990-es évek elején sem volt olyan magas azoknak az anyáknak a száma, akik öt vagy annál is több gyermeknek adtak életet, mint az 1920-as évek teljes népességében.

A 2003. évi felmérés egyik fontos tanulsága, hogy a rendszerváltást követő évtizedben is tovább csökkent a cigányok gyermekvállalási hajlandósága. A változás nem túl jelentős mértékű, de a tendencia egyértelműen kimutatható. A kilencvenes évek végén Gyenei Márta (1998) számolt be arról, hogy egy általa vizsgált településen a cigány és nem cigány szegény családokban növekedett a gyerekszám. A gyerekszám növekedését Gyenei a szegény családokban országos jelenségnek tartotta, demográfiai robbanásnak nevezte, és azzal magyarázta, hogy a munkanélküliségre válaszul a szegények a családi pótlékért és más szociálpolitikai juttatásokért „stratégiai” gyerek szülésére vállalkoznak. „Nem lehet nem szembenézni azzal a ténnyel – írta a *Népszabadság* 1998. november 14-ei számában –, hogy egyre többen születnek azért, hogy segítsenek eltartani a családot. Őket hívjuk stratégiai gyerekeknek, mert részét képezik egy háztartási stratégiának, melynek célja a túlélés.” Ugyanakkor Gyenei azt is hangsúlyozta, hogy „a szisztéma csak akkor lehet rentábilis, ha egy gyermek ’bekerülési költsége’ alacsonyabb annál az összegnél, amit családi pótlék, ill. egyéb gyermektámogatási juttatások címén el lehet könyvelni”. Gyenei adatai valóban azt mutatták, hogy az általa vizsgált években és az általa vizsgált településen növekedett a szegény családokban a gyerekek száma. Valószínűnek tartjuk azt is, hogy ebben szerepet játszottak a szociálpolitikai juttatások, és szerepet játszott a Gyenei által feltételezett háztartási stratégia. Az is valószínű, hogy más településeken is voltak olyan cigány és nem cigány szegény családok, amelyek ezt a stratégiát követték. Az 1993-as és a 2003-as felmérés adatai mégis azt mutatják, hogy 1971 és 1993 között és 1993 és 2003 között is erősebbek voltak országosan azok a tényezők, amelyek csökkentették a gyermekvállalási hajlandóságot.

A családi pótlékot a családok természetesen számításba veszik a gyerekek vállalásánál. Bizonyosan hatott a családok számításaira, hogy 1988-ban és 1989-ben két-két alkalommal emelték a családi pótlékot, úgy hogy 1989-ben a legmagasabb értéket érte el, de hatott a reálérték 1991-ben kezdődő csökkenése is. Az emelkedés, illetőleg a csökkenés mértékéről 1990-es áron Gábos András és Tóth István György adott számot *A gyermekvállalás támogatásának gazdasági motívumai és hatásai* című cikkben (Gábos–Tóth 2000):

I. 21. táblázat

A két gyermek után járó családi pótlék összege 1993-as áron

1985	2832 forint
1986	2690 forint
1987	2687 forint
1988	3680 forint
1989	4176 forint
1990	4140 forint
1991	3807 forint
1992	3397 forint
1993	3195 forint
1994	2690 forint
1995	2098 forint
1996	1698 forint
1997	1854 forint
1998	1816 forint
1999	1636 forint

Forrás: Gábos–Tóth (2000).

Vessünk egy pillantást az anya életkora szerinti országos élveszületési arányszámok változására. 1975 és 2001 között harmadánál is kevesebbre csökkent az ezer nőre jutó élveszületési arányszám a 15–19 éveseknél. A csökkenés két szakaszban ment végbe. 1975 és 1990 között 72,1-ről 39,5-re, 1990 és 2001 között 39,5ről 21,8-re csökkent az arányszám. Ugyanilyen mérvű, de sokkal nagyobb horderejű volt a változás a 20–24 éveseknél. 1975 és 1990 között 183,5-ről 147-re, 1990 és 2001 között 147-ről 65-re csökkent az arányszám.

A kilencvenes években tanulmányok foglalkoztak (Habolicsek 1998, Kamarás 2000) a 20–24 éves nők gyermekszámának csökkenésével. Ezek a tanulmányok megállapították, hogy korábban (tehát például a hetvenes években) 20–22 volt a magyarországi nők átlagos életkora első gyerekük születésekor. A korai első szülést a keleti típusú gyermekvállalási magatartás jellegzetességének tekintették, szemben a nyugati típussal, amelyre az volt a jellemző, hogy az első gyerek születésekor 25–29 év volt a nők átlagos életkora. Feltételezték, hogy Magyarországon a keleti mintát a nyugati minta váltja fel, az első gyerek születésekor a nők átlagos életkora 25–29 év között lesz, és emelkedni fog az átlagos gyermekszám.

A feltételezésekből adódó várakozások azonban eddig csak részben teljesültek. 1975 és 1999 között a 25–29 éves nőknél az élveszületési arányszám 133,8-ről 90,7-re csökkent, 2000-ben 94,6-ra emelkedett, de 2001-ben 92,7-re csökkent. Kis mértékben emelkedett viszont az élveszületési arányszám a 30–34 éveseknél és a 35–39 éveseknél.

A táblázatból látható, hogy az első születések legjellemzőbb életkora a cigány nőknél nem 15 és 19, hanem 20 és 24 közé esik. Látható továbbá, hogy a legutóbbi tíz évben határozottan csökkent a 15–19 éves korban szült gyermekek aránya. Kitűnik az is, hogy határozottan csökkent az átlagos élveszületési arányszám is.

I. 22. táblázat

1000 nőre jutó élveszületési arányszámok a cigányok és a teljes népesség körében az anya életkora szerint – a KSH és az 1993-as, valamint 2003-as felmérések adatai

	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–49	15–49
Teljes népesség							
1921	40,7	202,0	212,1	126,7		25,2	116,8
1930–31	40,9	158,5	151,8	110,7	74,8	15,7	88,0
1948–49	46,5	163,0	137,7	88,5	54,5	11,0	76,1
1969–70	51,0	162,2	111,1	52,8	19,0	2,3	56,6
1975	72,1	183,5	133,8	62,0	20,2	2,2	72,8
1990	39,5	147,0	115,2	46,8	16,4	1,6	49,4
1999	23,2	73,5	90,7	50,3	17,1	1,6	36,8
2000	23,3	70,1	94,6	54,4	19,2	1,7	38,1
2001	21,8	65,0	92,7	58,1	21,1	1,8	38,1
Cigányok							
1990/93	137,0	217,8	141,6	98,4	51,9	10,4	111,7
2002	121,1	219,2	133,8	64,1	48,7	6,8	102,2

A *Századvég* 2001. őszi számában Durst Judit tett közzé cikket a gyermekvállalási szokások változásáról egy kislalusi cigány közösségben. A vizsgált település 560 fős lakosságában 75 százalék a cigányok aránya. Az 1950 és 1969 között született 30 cigány nő 20–21 éves volt, az 1970 és 1989 között született 20 cigány nő 16–17 éves volt első gyerekének születésekor. Vagyis, írja Durst Judit, „a mai tizen-huszonéves fiatal lányok már serdülőként, az előző generációkhoz képest három évvel korábban, átlagban 16 évesen váltak anyákká”. Nem kétséges, hogy a szóban forgó cigány közösségben az első gyerek születésének időpontja a 20–24 éves korcsoportból a 15–19 éves korcsoportba tevődött át. Az is valószínű, hogy ilyen eltolódás más kislalusi cigány közösségekben is bekövetkezett. Országosan azonban az ellenkező tendencia érvényesül: az első szülések legjellemzőbb életkora a 15–19 éves korcsoportból a 20–24 éves korcsoportba tevődött át.

A HÁZTARTÁSOK LÉTSZÁMA. GYERMEKSZÁM A HÁZTARTÁSOKBAN

A cigány háztartások átlagos létszáma 2003-ban is jóval magasabb, mint az országos átlag. A 2001-es adatok szerint az országban 100 háztartásra 257 fő jutott. A cigány háztartások körében ez a szám 464. Ennek egyik oka a cigányok vagyoni helyzetében keresendő. Gyakran több család osztozik egy háztartáson. Míg a KSH 2001-re vonatkozó adatai szerint országosan a háztartások 26 százaléka egyszemélyes, addig a cigány háztartásoknak csupán 5 százaléka tartozik ebbe a kategóriába. 2001-ben országosan a háztartások 94 százaléka egyszemélyes vagy egycsaládos volt. A mintánkba került cigány háztartásoknak csak 74 százaléka tartozott ebbe a kategóriába. A különbség még akkor is jelentős, ha feltételeznénk, hogy némileg eltért a felmérésünk és a népszámlálás kérdőbiztosainak háztartás-meghatározási gyakorlata.

Az átlagosnál nagyobb létszámú háztartások a magasabb gyermekszámot is tükrözik. A 100 háztartásra jutó személyek száma az egycsaládos vagy egyszemélyes háztartások kategóriájában is 405, ami több, mint az összes háztartástípusra vonatkozó országos átlag másfélszerese. A 100 családra (az összevethetőség kedvéért az egyszemélyes háztartásokat, illetve „családokat” is beszámítva) jutó 15 éven aluli gyermekek száma becslésünk szerint országosan 43, míg a cigányok körében 126. A cigányok körében az átlagos családletétszám 3,43 (ha az egyszemélyes „családokat” is figyelembe vesszük).

A falvakban nem magasabb a háztartások létszáma, mint a vidéki városokban vagy Budapesten. Nem túl jelentős regionális különbségek azonban észlelhetők: a nyugati országrészben kisebbek a háztartások, mint keleten. A Dél-Dunántúlon 421 fő jut száz háztartásra, míg a Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Békés megyét magában foglaló keleti régióban 495 ez a mutatószám. Tehát a kisebb háztartásokkal jellemezhető régiókban is jóval magasabbak a létszámok, mint a nem roma háztartások körében. A háztartástagok nemzetisége szerinti különbségek sem jelentősek. A többségében vagy kizárólag cigány nemzetiségűekből álló háztartásokban a szóban forgó arányszám 494, a beasoknál ellenben csak 416 (ez utóbbi viszonylag kis elemszámon, 43 háztartás vizsgálatán alapuló becslés).

I. 23. táblázat

A cigány háztartások létszáma, az egy háztartásra jutó családok száma és az egy családra jutó 15 éven aluli gyermekek száma az ország különböző régióiban

Régió	Egy háztartásra jutó személyek száma	Egy háztartásra jutó családok száma	Egy családra jutó 15 éven aluli gyermekek száma
Bp.-i iparvidék	4,69	1,32	1,34
Kelet	4,95	1,44	1,17
Alföld	4,75	1,52	0,96
Észak	4,70	1,24	1,52
Dunántúl	4,21	1,31	1,06
Nyugat	4,35	1,26	1,26
Együtt	4,64	1,33	1,26
N	1165	1165	1575

A felmérésünkben regisztrált összes család 56 százalékában házastársak vagy élettársak élnek együtt. Az egytagú háztartások, illetve „családok” figyelembevétele nélkül ez az arány 67 százalék. Az utóbbi arányszámmal közelítőleg összevethető 2001. évi KSH-mutató szerint a házas- vagy élettársakat magukban foglaló családok aránya 84 százalék.

Az együtt élő házaspárok aránya elsősorban a gyermekek szempontjából érdekel most minket. Ha csak azokat a családokat vizsgáljuk, ahol 15 évesnél fiatalabb gyermeket nevelnek, akkor a fentiekhez hasonló arányszámokat kapunk. A mintánkba került, gyermeket nevelő cigány családok legalább 68 százalékában él együtt két szülő, míg a KSH 2001-re vonatkozó adatai alapján országosan 83 százalékra becsüljük ezt az arányt. Látható, hogy bár az elváltak

aránya a cigányok között nem magasabb, mint az országos átlag, a kisgyermekes családok valószínűleg nagyobb hányadát érinti a különélés (megözvegyülés). Bár a cigány háztartások nagyobbak, és átlagosan több családból állnak, mint a nem cigány háztartások, a gyermekeiket egyedül nevelő szülők aránya akkor sem tűnik alacsonynak, ha csak azokat tekintjük, akik egycsaládos háztartásban nevelik egyedül 15 évesnél fiatalabb gyermekeiket. Becsléseink szerint a cigány háztartások 12 százaléka (esetleg valamivel kevesebb) az olyan egyszülős család, ahol van 15 évesnél fiatalabb gyermek. Különböző KSH-közlések alapján úgy becsülhető, hogy az országos átlag ennek harmada. (Ha eltekintünk az egyszemélyes háztartásoktól, a roma háztartásokra vonatkozó arány 13 százalékra változik, az országos átlag pedig 5 százalékra.)

Az összehasonlíthatóság ennek a mutatónak az esetében különösen kétséges. A háztartásokra, illetve lakásokra koncentrált felmérésünkben a kiscsaládokon belüli viszonyok pontos feltérképezésére nem volt mód. Előfordulhat, hogy az egyszülős családokat némileg túlbecsültük. Adataink alapján – bár kicsi a valószínűsége – teljes bizonyossággal nem zárható ki, hogy az egyszülős roma családok aránya az országos átlaghoz közeli. Az azonban az adatok alapján nagy valószínűséggel kizárható, hogy a roma háztartásokban az országos átlagnál nagyobb arányban nevelődne a gyermekek teljes családban vagy legalább egyéb, helyben lakó rokoni segítséggel kiegészített csonka családban (lehetséges, hogy ha a különböző családtípusokban nevelődő gyermekek arányaira vonatkozóan tudnánk összehasonlításokat végezni, tovább finomodnának az állításaink, és talán kedvezőbb lenne a cigányokra vonatkozó kép). A cigány népességen belüli megoszlások elemzésekor mi továbbra is a 68–32 százalékos megoszlással számolunk, ha a 15 évesnél fiatalabb gyermeket nevelő családokat vizsgáljuk.

A 15 évesnél fiatalabb gyermeket nevelő falusi családok negyede egyszülős, a vidéki városokban ellenben 37 százalék a csonka családok aránya (Budapestben 35 százalék ez az arány). Bár a regionális különbségek értékelését az alacsony esetszámok részben korlátozzák, az valószínűsíthető, hogy az északi régióban az átlagosnál alacsonyabb a csonka családok aránya, míg a Dunántúlon kifejezetten magas arányban vannak a gyerekeiket egyedül nevelő szülők. Ugyanakkor a különböző nemzetiségi, illetve nyelvi csoportok között nem fedezhető fel érdemleges különbség e tekintetben.

TOVÁBBI TÁBLÁZATOK A 2003-AS VIZSGÁLTÓBÓL

I. 24. táblázat

A kérdezettek nemek szerinti megoszlása

	Gyakoriság	Százalék
Férfi	2644	48,9
Nő	2764	51,1
Érvényes válasz összesen	5408	100,0

I. 25. táblázat

Korcsoportok szerinti megoszlás

	Gyakoriság	Százalék	Érvényes válaszok százaléka
0–6	892	16,5	16,5
7–14	1098	20,3	20,3
15–19	555	10,3	10,3
20–24	491	9,1	9,1
25–29	472	8,7	8,7
30–34	415	7,7	7,7
35–39	349	6,5	6,5
40–44	346	6,4	6,4
45–49	272	5,0	5,0
50–54	167	3,1	3,1
55–59	135	2,5	2,5
60–64	87	1,6	1,6
65–69	69	1,3	1,3
70–X	56	1,0	1,0
Érvényes válasz összesen	5404	99,9	100,0
Érvénytelen	4	,1	
Összes megkérdezett	5408	100,0	

I. 26. táblázat

Lakóhely megyéje

	Gyakoriság	Százalék
Bács-Kiskun	109	2,0
Baranya	275	5,1
Békés	412	7,6
BAZ	946	17,5
Csongrád	154	2,8
Fejér	170	3,1
Győr-Moson-Sopron	115	2,1
Hajdú-Bihar	296	5,5
Heves	496	9,2
Jász-Nagykun-Szolnok	245	4,5
Komárom-Esztergom	34	0,6

	Gyakoriság	Százalék
Nógrád	298	5,5
Pest	194	3,6
Somogy	282	5,2
Szabolcs-Szatmár-Bereg	357	6,6
Tolna	113	2,1
Vas	72	1,3
Veszprém	150	2,8
Zala	127	2,3
Budapest	563	10,4
Érvényes válasz összesen	5408	100,0

I. 27. táblázat

Lakóhely településtípusa

	Gyakoriság	Százalék
Község	1474	27,3
Nagyközség	686	12,7
Város	869	16,1
Megyeszékhely	1816	33,6
Budapest	563	10,4
Érvényes válasz összesen	5408	100,0

I. 28. táblázat

Legalább 15 évesek törvényes családi állapota

	Gyakoriság	Százalék	Érvényes válaszok százaléka
Nőtlen, hajadon	1488	27,5	43,9
Házass	1526	28,2	45,0
Elvált	199	3,7	5,9
Özvegy	180	3,3	5,3
Érvényes válasz összesen	3393	62,7	100,0
Érvénytelen/nem vonatkozik rá	2015	37,3	
Összes megkérdezett	5408	100,0	

I. 29. táblázat

Legalább 15 évesek tényleges családi állapota

	Gyakoriság	Százalék	Érvényes válaszok százaléka
Nőtlen, hajadon	1061	19,6	31,3
Házass	1961	36,3	57,8
Elvált	195	3,6	5,7
Özvegy	176	3,3	5,2
Érvényes válasz összesen	3393	62,7	100,0
Érvénytelen/nem vonatkozik rá	2015	37,3	
Összes megkérdezett	5408	100,0	

I. 30. táblázat

Nők élve született gyermekeinek száma

	Gyakoriság	Százalék	Érvényes válaszok százaléka
Nincs gyermeke	471	8,7	26,6
1	204	3,8	11,5
2	322	6,0	18,2
3	329	6,1	18,6
4	201	3,7	11,3
5-x	245	4,5	13,8
Érvényes válasz összesen	1772	32,8	100,0
Érvénytelen/nem vonatkozik rá	3636	67,2	
Összes megkérdezett	5408	100,0	

I. 31. táblázat

Háztartás létszáma

	Gyakoriság	Százalék
1 fő	54	4,6
2 fő	127	10,9
3 fő	174	14,9
4 fő	231	19,8
5 fő	243	20,9
6 fő	152	13,0
7 fő	81	7,0
8 fő	39	3,3
9 fő	29	2,5
10 fő	17	1,5
11 fő	8	,07
12 fő	5	0,4
13 fő	3	0,3
14 fő	1	0,1
16 fő	1	0,1
Érvényes válasz összesen	1165	100,0

I. 32. táblázat

Gyermekek, tanulók száma a háztartásban

	Gyakoriság	Százalék
Nincs gyermek	263	22,6
1 fő	218	18,7
2 fő	273	23,4
3 fő	207	17,8
4 fő	109	9,4
5 vagy több fő	95	8,2
Érvényes válasz összesen	1165	100,0

I. 33. táblázat

Háztartások szegregáltságának mértéke

A kérdezett család közvetlen környezetében...	Gyakoriság	Százalék	Érvényes válaszok százaléka
kizárólag cigány családok laknak	268	23,0	23,4
túlnyomórészt cigány családok laknak	365	31,3	31,9
vegyesen laknak cigány/nem cigány családok	255	21,9	22,3
vannak cigány családok, de a többség nem az	197	16,9	17,2
a közelben nem laknak cigányok	56	4,8	4,9
az arányokat nem lehet megállapítani	3	0,3	0,3
Érvényes válasz összesen	1144	98,2	100,0
Érvénytelen/nem vonatkozik rá	21	1,8	
Összes megkérdezett	1165	100,0	

I. 34. táblázat

Korcsoportok megoszlása a kérdezett neme szerint

	Férfi	Nő	Együtt
0–6	16,5	16,5	16,5
7–14	21,1	19,6	20,3
15–19	10,4	10,2	10,3
20–24	9,0	9,1	9,1
25–29	8,1	9,3	8,7
30–39	14,2	14,1	14,1
40–54	14,9	14,2	14,5
55–X	5,8	7,0	6,4
Összesen	100,0	100,0	100,0
N	2642	2762	5404

I. 35. táblázat

Korcsoportok megoszlása településtípus szerint

	Falu	Város	Budapest	Együtt
0–6	17,1	16,3	15,3	16,5
7–14	20,5	19,0	26,1	20,3
15–19	9,3	11,2	9,4	10,3
20–24	8,5	10,1	6,6	9,1
25–29	8,9	8,7	8,3	8,7
30–39	15,0	13,3	14,9	14,1
40–54	13,4	15,8	12,6	14,5
55–X	7,4	5,6	6,7	6,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	2158	2683	563	5404

I. 36. táblázat

A cigány népesség településtípusok szerinti megoszlása a lakóhely régiója szerint

	Bp.-i iparvidék	Kelet	Alföld	Észak	Dunántúl	Nyugat	Együtt
Falu	19,9	50,1	37,0	47,4	42,4	10,7	39,9
Város	21,5	49,9	63,0	52,6	57,6	89,3	49,6
Budapest	58,6						10,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	961	1065	508	1740	947	187	5408

I. 37. táblázat

A tényleges családi állapot megoszlása a kérdezett neme szerint az egyes korcsoportokban

		Férfi	Nő	Együtt
15–19	Nőtlen, hajadon	94,1	84,8	89,4
	Házias	5,9	14,5	10,2
	Elvált		0,7	0,4
	Összesen	100,0	100,0	100,0
	N	271	276	547
20–24	Nőtlen, hajadon	59,4	45,8	52,5
	Házias	36,8	49,8	43,4
	Elvált	3,8	3,6	3,7
	Özvegy		0,8	0,4
	Összesen	100,0	100,0	100,0
25–29	N	239	249	488
	Nőtlen, hajadon	32,2	26,4	29,1
	Házias	62,1	68,5	65,6
	Elvált	5,1	4,7	4,9
	Özvegy	0,5	0,4	0,4
30–39	Összesen	100,0	100,0	100,0
	N	214	254	468
	Nőtlen, hajadon	16,0	14,4	15,2
	Házias	79,9	74,7	77,3
	Elvált	3,7	8,5	6,2
40–54	Özvegy	0,3	2,3	1,3
	Összesen	100,0	100,0	100,0
	N	374	388	762
	Nőtlen, hajadon	6,6	6,5	6,5
	Házias	83,2	71,3	77,3
55–X	Elvált	7,9	14,0	10,9
	Özvegy	2,3	8,3	5,3
	Összesen	100,0	100,0	100,0
	N	392	387	779
	Nőtlen, hajadon	2,6	4,7	3,8
55–X	Házias	73,2	42,0	55,8
	Elvált	5,2	5,7	5,5
	Özvegy	19,0	47,7	35,0
	Összesen	100,0	100,0	100,0
	N	153	193	346

I. 38. táblázat

A tényleges családi állapot megoszlása településtípusok szerint az egyes korcsoportokban

		Falu	Város	Budapest	Együtt
15–19	Nőtlen, hajadon	91,4	88,6	86,8	89,4
	Házias	8,6	11,4	9,4	10,2
	Elvált			3,8	0,4
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	197	297	53	547
20–24	Nőtlen, hajadon	50,0	55,7	40,5	52,5
	Házias	48,3	41,0	37,8	43,4
	Elvált	1,1	3,0	21,6	3,7
	Özvegy	0,6	0,4		0,4
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	180	271	37	488
25–29	Nőtlen, hajadon	30,5	32,0	8,5	29,1
	Házias	67,4	63,2	70,2	65,6
	Elvált	2,1	3,9	21,3	4,9
	Özvegy		0,9		0,4
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	190	231	47	468
30–39	Nőtlen, hajadon	12,5	21,0	1,2	15,2
	Házias	82,2	70,6	86,9	77,3
	Elvált	4,7	6,4	10,7	6,2
	Özvegy	0,6	2,0	1,2	1,3
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	321	357	84	762
40–54	Nőtlen, hajadon	5,2	8,5		6,5
	Házias	80,4	74,9	78,9	77,3
	Elvált	8,7	11,6	15,5	10,9
	Özvegy	5,6	5,0	5,6	5,3
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	286	422	71	779
55–X	Nőtlen, hajadon	2,5	6,0		3,8
	Házias	58,2	52,0	60,5	55,8
	Elvált	5,1	6,0	5,3	5,5
	Özvegy	34,2	36,0	34,2	35,0
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	158	150	38	346

I. 39. táblázat

A szegregáció mértéke településtípusok szerint. A háztartások megoszlása

A kérdezett család közvetlen környezetében...	Falu	Város	Budapest	Együtt
Kizárólag cigány családok laknak	24,9	25,8	6,7	23,4
Túlnyomórészt cigány családok laknak	31,9	33,6	23,3	31,8
Vegyesen laknak cigány/nem cigány családok	24,5	19,0	29,2	22,3
Vannak cigány családok, de a többség nem cigány	13,2	15,8	39,2	17,2
A közelben nem laknak cigányok	5,4	5,2	1,7	4,9
Az arányokat nem lehet megállapítani		0,5		0,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	461	562	120	1143